

MIKSZÁTH KÁLMÁN ELFELEJTETT IFJÚSÁGI ÍRÁSAI I.

Mikszáth Kálmán monográfusai részint hallgatással mellőzik Mikszáthnak a gyermekek számára írt műveit, részint éppen csak megemlítik néhány mesés- és verseskönyvének címét, mint kuriózus adatokat a nagy realista író műveinek összességében. Még Rubinyi Mózes, Mikszáth műveinek lelkiismeretes összegyűjtője és sajtó alá rendezője sem említi meg Mikszáth Kálmán ún. jubileumi kiadásához csatolt életrajzában és bibliográfiájában, valamint az Irodalomtörténet 1950. 1. számában közölt, *Mikszáth Műveihez* c. cikk bibliográfiai kiegészítésében Mikszáthnak azokat az 1875–1885 között megjelent prózai és verses műveit, melyek két ifjúsági lapban, a Dolinay Gyula által szerkesztett *Hasznos Mulattató*-ban és annak testvér-lapjában, a *Lányok Lapja*-ban megjelentek. Ezt a hiányt kívánjuk pótolni közleményünkben, felsorolva és ismertetve Mikszáth Kálmánnak azon műveit, melyek a két testvérlapban jelentek meg 1875–1885-ig.

1. Örzsike története. Elbeszélés. (Mikszáth Kálmán) *Hasznos Mulattató* 1875. okt. 10–20.
2. A pajkos Ilonka. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. jan. 14–21.
3. Gyula vezér. (Vers) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 15.
4. Magyar zászló. (Vers) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
5. Török regék és történetek: A pasa macskája, Mahomed szultán és az építész. (Közli: M—th Kálmán) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
6. Hogy járt Vörösmarty a fináncsal? (M.) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
7. Az első hosszú ruha. Rajz. *Lányok Lapja* 1877. febr. 4. és *Hasznos Mulattató* 1878. dec. 22.
8. A fél harisnya. Tréfás mese. (Vers), (M.—n.) *Lányok Lapja* 1877. febr. 4.
9. A megbukott és az eminens. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. febr. 11.
10. A legdicsőbb nő. (Vers) *Lányok Lapja* 1877. febr. 18.
11. A pribeli köasszony. Népmonda. (Közli: M.) *Hasznos Mulattató* 1877. febr. 25.
12. Melyik a külföld ember? Igaz történet. (Elbeszéli az ifjúságnak: —) *Hasznos Mulattató* 1877. márc. 11—márc. 25.
13. Mátyás fia. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. márc. 11.
14. Az első nap. Rajz. *Lányok Lapja* 1877. ápr. 1.
15. Amit a ponyván árulnak. Rajz. 1. Kerekes Jancsi; 2. Megtanulta a madárnyelvet; 3. Miért nem lett Pisera bácsi püspök? *Hasznos Mulattató* 1877. ápr. 22—máj. 13—jún. 24.
16. Iskolai adomák. (Közli: M.) *Hasznos Mulattató* 1877. ápr. 22.
17. Megint itt a tavasz. (Vers) (Gyarmati) *Lányok Lapja* 1877. máj. 6.
18. A selyem kokárda. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. máj. 6—20. és *Hasznos Mulattató* 1878. okt. 13—okt. 27.
19. Anyám, ne engedj! Beszélyke. (Gyarmati) *Lányok Lapja* 1877. máj. 20.
20. A „hagyma”. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. máj. 27.
21. Legjobb a középút. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. júni. 10.
22. Rossz tanuló a vizsga előtt. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. júni. 10.
23. Valaki mindig lát. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. június 17.
24. A nemes szív fent és alant. Beszélyke. *Lányok Lapja* 1877. júli. 1.
25. Vizsgálatok után. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1877. júli. 8.
26. Vakációra. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. júli. 22.
27. A putnoki Pajkos. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1877. szept. 23.
28. Egy fehér rózsza története. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. okt. 7—okt. 21—nov. 4. és *Hasznos Mulattató* 1880. 11—12. füzet.
29. Egy árva története. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1878. jan. 13—27.
30. Az anya szerelme. Beszélyke. *Hasznos Mulattató* 1878. szept. 8.

31. A legjobb diák. Rajz. Hasznos Mulattató 1881. március 13.
 32. Kenyérharc. Rajz. Hasznos Mulattató 1881. március 27.
 33. A vásárfia. Rajz. Lányok Lapja. 1881. ápr. 3.
 34. A kormányzó úr iskolalátogatása. Elbeszélés az iskolai életből. Hasznos Mulattató 1881. ápr. 10—24.
 35. A kis Andris csizmái. Beszélyke. Hasznos Mulattató 1881. máj. 8.
 36. Két rózsabimbó története. Elbeszélés. Lányok Lapja 1881. máj. 1—15.
 37. A kis ablak a mennyországból. Rajz. Lányok Lapja 1881. júli. 3.
 38. A csatakép. Lányok Lapja 1881. dec. 4.
 39. Apró elbeszélések : 1. A mi jó tanárunk. Hasznos Mulattató 1882. jan. 8.
 2. Az ősi címer. 1882. jan. 8.
 3. Az első forintos bankó. 1882. jan. 22.
 4. Az utolsó forint. 1882. jan. 22.
 5. A Gyócsi-árvák. 1882. febr. 12.
 40. A becsukott könyv. Igaz történet. Hasznos Mulattató 1885. jan. 4.
 41.? Török katona levele anyjához. (Vers), (K., tartalomjegyzékben M. K.) Hasznos Mulattató 1877. júni. 10.

A felsorolt művek túlnyomó része Mikszáth Kálmán teljes nevén jelent meg, köztük a legelső, az *Őrsike története* c. elbeszélés élén az író neve hibásan Mikszát-nak van írva. A *Török regék és történetek* c. apróságok-közlője, M—th Kálmán. A *Jél harisnya* c. vers alatt a M.—n. kezdő és végbetű minden valószínűség szerint Mikszáth Kálmán nevét helyettesíti a Lányok Lapja 1877. febr. 4-i számában, ahol az író teljes nevével *Az első hosszú ruha* c. frása jelent meg, tehát szerkesztési szempontok tették szükségessé a betűk mögé rejtőzést.

Hogy az M. monogram ugyancsak Mikszáth nevét helyettesíti három kisebb írás alatt, valószínűvé teszi a *Pribeli kőasszony* című, M-betűvel jelzett kis írásban a Pribel helységnév, mely Priboly formában több helyen szerepel Mikszáthnak szülőföldjéről szóló elbeszéléseiben. A három apróság anekdotikus tartalma is hozzájárul ahhoz, hogy az M. betű alapján Mikszáthot tartsuk közlőjüknek, egyébként is tudván, hogy használta ezt a monogramot.

A K. betűvel jelzett verset (*Török katona levele anyjához*) azért vettük fel felsorolásunkba mert az évfolyam összesített tartalomjegyzékében M. K. jelzéssel szerepel, mely két betű, hacsak nem sajtóhiba vagy elírás következtében került a tartalomjegyzékbe, ugyancsak Mikszáth Kálmán nevére utal. Ebben a számban még két írással szerepel Mikszáth : egyiket saját nevével, másikat Gyarmati névvel jelzi. Feltehető, hogy itt is szerkesztési okok tették szükségessé a betűvel való jelzést.

Hogy a Gyarmati név ugyancsak Mikszáth Kálmánnak — idáig még számon nem tartott — álneve, minden kétséget kizáróan kiténik abból, hogy a Lányok Lapjában ezen a néven 1877-ben közölt, *Anyám, ne engedj !* c. elbeszélés szó szerint megegyezik Mikszáthnak a Hasznos Mulattatóban 1878-ban, saját neve alatt kiadott *Az anya szerelme* c. elbeszéléssel.

Meg kell jegyeznünk, hogy a *Török regék és történetek* címen közölt történetkéi egyike, *A pása macskája*, szerepel Rubinyinál is, ki számontartja egy politikai aktualitáshoz fűzött változatát is a Budapesti Napilapban. *A Mahomed szultán és az építész* ugyancsak megjelent *A pása macskája*-val együtt, azonban mindezeket megelőzte a két anekdotának a Hasznos Mulattatóban való közlése. Az *Egy fehér róza története*-nek változatát megemlíti Rubinyi mint *A jövő század novellái* c. sorozat harmadik darabját. Hozzátehetjük, hogy a novella megjelent a Budapesti Napilap-ban is, 1877. okt. 6-án, név nélkül.

A kezdő írónak ezek a prózai és verses művei nem érik el a klasszikus Mikszáth színvonalát, számunkra mégsem érdektelenek, mert bepillantást engednek az író életének sötét éveibe, a nélkülözések, nyomorúság, testi nyavalyák és lelki válságok időszakába, megvilágítva az író pályakezdését. Másrészt pedig az alkotás műhelytitkaiba engednek betekintésünk, megmutatva Mikszáthnak néhány, később klasszikus formát öltött elbeszélését, kezdetlegesebb, fejletlenebb formájában, s néhány olyan motívumot mozgó, alakuló állapotban, mely az író későbbi műveiben végleges helyet és művészi formát nyert.

Tudvalevő, hogy Mikszáth Kálmán 1873 őszén költözött Pestre fiatal feleségével, s a Wodianer cégtől kapott megbízás alapján 1874 januárjától a Magyar Néplap szerkesztője lett. A lap szerkesztéséért kapott havi ötven forint azonban éppen csak az éhenhalástól óvja meg az ifjú házasságot s Mikszáthnak egyéb kereset után is kell néznie. De a szerkesztők bizalmatlanul fogadják a névtelen fiatalembert. Erről nem csupán az író özvegyének későbbi feljegyzései tanúskodnak, hanem a Mikszáth-bibliográfia is, alig tudván egy-két olyan írást felmutatni az 1874—75-ös esztendőkből, mely nem az általa szerkesztett Magyar Néplap-ban jelent meg.

Ezeknek a műveknek rövid sorát egészíti ki az *Őrsike története* c. elbeszélés, mely a Hasznos Mulattató c. ifjúsági lapban jelent meg 1875. okt. 10—20-án.

A Hasznos Mulattató tiznaponként megjelenő, képes folyóirat „az olvasni szerető mindkét nembeli ifjúság és a nép számára, népkönyvtárak szervezése céljából”, amint az igénytelen lapocskák címlapján olvashatjuk. A lap 1873-ban indult meg Dolinay Gyula szerkesztésében és kiadásában, programul a népek és az ifjúságnak hasznos, tanulságos olvasmányokkal való ellátását s az értelmetlen ponyva kiszorítását tűzte ki, szorgalmazta a népkönyvtárak megszervezését és harcot hirdetett a babona ellen.

Az *Őrsike története* c. elbeszélés hőse apátlan, anyátlan, árva kislány, kit gonosz szívű nagynénje kegyelemből tart el: éhezeti és rongyokban járhatja. Őrsike azonban még az árvaság száraz kényerét is megosztja egy nálánál is szegényebb koldusiúval. Egy zivataros éjszakán a keményszívű rokon kikergeti az utcára az árva kislányt, hogy a városból orvosságot hozzon neki, de a nagynéni hasonlóképpen gonosz lelkű fia ellopja az orvosságra adott pénzt Őrsikétől. A kislányt hű pajtása, a koldusiú segíti ki, azonban mire hazaér az orvossággal, nagynénjét már halva találja. A szívtelen rokon szívtelen örökösei kikergetik a házból a szegény árvát, csupán egy ócska imakönyvet adva neki a néni gazdag hagyatékából. A rokonok természetesen nem tudhatták, hogy a rongyos imakönyv lapjai között volt elrejtve a nagynéni vagyona, a könyv lapjai közé csúsztatott bankók formájában, amint azt Mikszáth legkedvesebb írójának és írói mintaképének, Jókainak *A debreceni lunátikus* c. novellájában is olvashatta. A gazdag örökség tehát Őrsikére száll, ki hűségesen megosztja vagyonát egyetlen barátjával, a koldusgyerekekkel.

Az elbeszélés, amint e rövid tartalmi kivonatból is kitűnik, nem emelkedik ki a folyóiratban közölt más novellák közül, nem jobb, nem is rosszabb azoknál, stílusa sem különbözteti meg azoktól a történetkéktől, melyek tucat számban jelentek meg a Hasznos Mulattatóban, s nehéz benne felfedezniünk a nagy realista elbeszélő oroszlánkörméit.

Az 1876. esztendő, mely Mikszáth életében a mélypontot jelöli, egyszersmind írói munkásságában is meddő. Az 1877. évben azonban már sűrűbben látnak napvilágot novellái, rajzai, sőt versei is a Hasznos Mulattatóban és a *Lányok* Lapjában. Különösen az év első felében, amikor még nem dolgozik a Budapesti Napilapnak. Bátran mondhatjuk, hogy az 1877. év első felében a két ifjúsági lap biztosítja Mikszáthnak a megélhetés legszűkebb feltételeit s a nyomdafestéket, minczen író fejlődésének nélkülözhetetlen feltételét.

1877. januárjában a *Lányok* Lapja elbeszélést közöl Mikszáth Kálmántól két folytatásban. Az elbeszélés címe: *A pajkos Ilonka*. A történet hőse egy elkényeztetett úri kislány, Ilonka, aki egy macskát kergetve, a padlásról az istállóba zuhan. Szerencsére a szénatartóba esik, és semmi baja nem történik. Ijedtségéből felocsudva máris újabb rosszaságon töri a fejét, felmegy a padlásra, vékony gallyakkal befedi a nyílást, melyen át lezuhan, szénával beszorja, majd elhatározza, hogy odacsalja az elhullott állatok bőrével kereskedő öreg batyus zsidót. A mulatság sikerül, az öreg zsidó felmegy a padlásra és gyanútlanul rálep a nyílásra helyezett gallyakra, azonban zuhanás közben batyuja megakad valamiben és függve tartja őt a levegőben. Ilonka még látja elkékülni az arcát, hallja hörgését és hirtelen ráeszmélve szörnyű tetteire, hanyatt-homlok elmenekül. Itt a kislány lelkiállapotának megrázó, már-már a nagy írónő utaló ábrázolása következik. Ilonka az erdőn bolygva lelkifurdalásoktól gyötörve, s végül rászánja magát, hogy bevallja vétkeit. Hazatérve megtudja, hogy a batyus zsidónak semmi baja sem történt, de a történetből levonva a tanulságot, elhatározza, hogy megjavul.

A röviden ismertetett történetet már régebben is feldolgozta Mikszáth, s *Szegény Iczig zsidó* címen közölte is a Magyar Néplap Mulattató c. melléklete (1874. 40. szám.) Ennek a történetnek hőse egy Muki nevű kisfiú, ki ugyancsak a padlásra csalja a bőrszidót, azonban ott a szegény Icziget megfojtja a saját batyuja. A *Lányok* Lapjában közölt elbeszélés nem csupán megoldásában tér el a Mulattató-belítől, hanem kidolgozásában is. Az előbbi rövid „karcolat” csupán, emez, bár ifjúsági lapnak készült, mégis igényesebb, nagyobb terjedelmű, kidolgozottabb, lélektani ábrázolásra törekszik, s egyes részleteiben már meg-megmutatja a realista Mikszáthot.

Nem csupán Ilonka ábrázolásában törekszik realizmusra az író, hanem a batyus zsidó alakját is életszerűen festi meg, részvétellel, rokonszenvvel, mégis tárgyilagos humorral jellemezve szájalmas, egyszersmind nevetséges alakját.

A Hasznos Mulattató januári számaiban két verset közölt Mikszáth: a Gyula vezér-t s a Magyar zászló-t.

A *Gyula vezér* c. költeményről idáig is tudott a Mikszáth bibliográfia, Várdai Béla, az író selmeci diákveiről szólva említi meg s elmondja, hogy Mikszáth a nagymúltú önképzőkör első jutalmát nyerte el ezzel a balladájával, melyet szavalva elő is adott. A verset azonban mind ez ideig nem ismertük.

A nyolcasokban írt ballada hőse Gyula vezér, ki minden rábeszélésnek, fenyegetésnek makacsul ellenállva, nem akarja felvenni a keresztény hitet, végül azonban Szent István megbocsátó jóságán megtörik makacssága, és az új hitre tér. A hosszú, 26 szakaszos költemény tehát Mikszáth Kálmán legkorábbi verseinek egyike, keletkezésének időpontja a selmec-

bányai ág. ev. lyceumba való beiratkozása (1863 ősze) és az önképzőkörből való kizáratása (1865. jan. 20.) közé helyezhető, tehát 12–14 esztendeig hevert az író fiókjában, mielőtt egy ifjúsági lapban meglátta a napvilágot.

GYULA VEZÉR

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában,
Gondolkozik, gondolatja
A szegény Erdélyt mutatja.

Ugy mutatja, amiként van,
Fájdalomban, mély bánatban,
Éles vassal amint vágják
A hitet, az ősi báltványt.

Oltártüzek kialudva,
A táltosok üzve, futva . . .
Régi pogány berkek romján
Keresztény hit világolván.

A szivekbe veti fényét,
Hogy szinte csodának vélnéd,
A legjobbak, a szilárdak
Az őshittől mind megváltak.

Még Erdély sem maradt tisztán.
S diadalmát ülné István,
Ha a fénynek nem voln árnya
Gyula vezér makaessága.

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában
És a néma, síri csendben
A bilincse meg-megcsörren.

Nem az zörren, nem a lánc . . .
A vasajtó csikorgása,
Hírnök lép be a királytól,
Gejza vezér nagy fiától.

Hírnök lép be nyájas szóval :
„Gyula vezér ! Tarts a jóval !
Légy keresztény s hazád atyja !
Ez a király akarata.”

A rab búsan, vadul néz szét :
„Inkább sohse lássam Erdélyt,
S inkább Erdély soh se lássom,
Még sem hagyom el vallásom !”

Megy a hírnök és úgy látszik,
Rossz a válasz, mert jó másik,
Piros hóhér van mögötte,
Gyilkos anyának szülőtte.

„Gyula vezér, Gyula vezér,
Meg kell halnod elveidért,
A királynak a haragja
Halált idézett magadra.

Hadd el tehát elveidet,
Jer, vedd fel az igaz hitet !”
— „Hitemtől — így szólt a válasz —
Vérpad, halál el nem választ.”

Monda Gyula tompán nézve
Abba a zavaros éjbe . . .
A börtönnek sötétjébe
A lelkének fenekébe.

Még tán soká úgy maradna,
Ha az éjben nem virradna ;
Harmadszor is pattan a zár
S ömlik be a fény és sugár.

Harmadszor is pattan a zár,
„Hah, ki háborgat megint már ?”
Néz az ajtó nyílására :
Maga az ország királya.

Ott áll fényes palástjával,
Minden mozdulat reá vall,
Arcán a kegy, nyájas mosoly,
Homlokán borulat honol.

„Gyula, Gyula, jó vezérem,
Testem teste, edes vérem
Légy keresztény, lásd be végre,
Ez a hit visz üdvösségre.

Ez a hit az égő fáklya,
Nem csak ragyog a világa,
De melegít a lelkednek . . .
Gyula vezér, melegedj meg !”

Makaes fejét az megrázza,
Büszkén tekint a király(r)a :
„Hasztalanul beszélsz itten !
Különb az én ősi hitem.”

A király szól : „Mit se veszthetsz
Ha fölveszed a keresztet.
Megbocsátom pártütésed !
— „Nem vészem fel, nem én mégse.”

„Visszaadom trónod, élted,
Fegyvered, arany vérted,
Gyermekedet, ifjú nődet ?”
„Nem kellenek, tartsd meg őket !”

István király elkomorul,
Fényes arca éjbe borul.
Harag villám a szemében,
Tüzes menykő leesőben.

*Ámde az se tart sokáig,
Édes, nyájas szóvá válik ...
Nyájas szóvá, nem haraggá,
Az az új hit teszi azzá ...*

*„Jól van tehát, te makacs rab,
Megbocsátok: menj, szabad vagy!
De az Isten megver érte ...
Mert az Isten van megsértve.”*

*Gyula vezér szemében
Két ragyogó könnycsepp rezzen,
Gondolkozik ... szíve dobban
És melegszik egyre jobban.*

*„Bocsánatod ... Oh királyom!
Oh mit mondjak! Nagy vagy, látom.
S az Isten, mely erre készítte ...
Im térdre omlok előtte.*

A Gyula vezér, mint látjuk, jellegzetes önképzőköri versezet, melyet nem a költő személyes élményei, hanem csupán az iskolai történelemórák emlékei hívtak életre, valamint a gimnazista fiú irodalmi olvasmányai, melyek között, amint ez a vers is elárulja, Arany János költeményei (Árva golya, Both bajnok özvegye) is szerepeltek. A hosszadalmasan, drámái tömörség nélkül előadott balladát számunkra az teszi érdekessé, hogy Mikszáthnak egyik legkorábbi írása, nagyjából egyidős a Zsoldos Jenő által közölt Otthon c. verssel (Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse. Irodalomtörténet, 1949. 2. sz. 338. l.).

A Magyar zászló c. vers, mely Zászló címen megjelent az Igazmondó-ban is, ugyancsak ballada. A Mikszáth szülőföldjéhez közel eső Kékkő várának ostromáról szól. A várat a Zápolya-párti Balassa védelmezi Ferdinánd ostromló seregei ellen. Ferdinánd vezére kiadja a parancsot, hogy vegyék célba a vár ormán lengő nemzeti lobogót, tisztí rangot ígér annak, aki eltalálja. De mindhiába, mert a zászló szilárdan áll a vár fokán.

Ugyancsak a január 28-i számban találunk még egy apróságot Mikszáthtól, M betűvel jelölve (nyilván szerkesztési okokból): *Hogy járt Vörösmarty a fináncsal?* Rövid tartalma: Vörösmarty a pesti vámhöz érkezik, hol a finánc el akarja kobozni a zsebében talált szűzdohányt. A költő kérve kéri a fináncot, ne fossza meg őt dohányától, végül nevét is megmondja abban a reményben, hogy ezzel meglágyítja a túlbuzgó bürokratát. De a finánc, ki úgy látszik, sohasem hallotta még a nagy költő hírért, fölényesen legyint és így szól: „Vörös Marci, Zöld Marci mind egy ördög!”

Február 4-én újabb írása jelenik meg Mikszáthnak a Lányok Lapjában, melyet már, szemmel láthatóan, nem íróasztala fenekéről halászott elő, hanem egyenesen a lap számára írt: *Az első hosszú ruha* c. rajz. (Később megjelent a Hasznos Mulattatóban is.) Az ügyesen, élénken megírt kis vázlat egy fiatal lányról szól, ki lázas várakozással készül születésnapjára. A szülői ház ugyancsak készülődik a nagy nap megünneplésére s nagy titokban elkészítik a kis Vilmának az első hosszú ruhát. Mindössze ennyi a cselekménye *Az első hosszú ruhá*-nak, a nagy meseszöveg még nem mutatkozik benne, de Vilma alakjában már fel lehet ismerni édestestvérét azoknak a fiatal leányoknak, akiknek az ábrázolásában később oly nagy lesz Mikszáth. A kis rajz megírása is meglepően könnyed a korábbi novellákhoz képest, a későbbi, nagy regényíróknak sem kell miatta szégyenkeznie.

Nevének első és utolsó betűjével jelzi Mikszáth a Lányok Lapjának ugyanebben a számában *A fél harisnya* c. gyermekversét, mely egy tréfás történetet mesél el a megkezdett, de be nem fejezett harisnyáról.

Hét strófában meséli el az egyszerű történetet, melyhez hasonlót nem egyet olvashatunk a folyóirat lapjain, s ha a kezdő- és végbetű nem jelezné Mikszáth Kálmán nevét a vers alatt, nem jutna eszünkbe ötöle származtatni a középszerű versikét.

A Hasznos Mulattatóban közölt *A megbukott és az „eminens”* c. rajz hősei: két testvér, Károly és Sándor. A két fiút szüleik a városba küldik iskolázni. Károly, a család büszkesége, nem sokat törődik a tanulással, a kisebbik fiú, Sándor, azonban első eminensként végzi el a tanévet. Vizsgák után hazatér a két testvér a szülői házba, hol boldogan várják a diákokat, a jó édesanya a legjobb falatokat rakja eléjük, s az egész háznép ünnepli őket. De Károlynak, a bukott diáknak torkán akad a legjobb falat, nem esik jól az anyai simogatás. Végül, mikor a bizonyítványok bemutatására kerül a sor, a rossz diák szégyenkezve veszi elő bizonyítványát. Ennek láttán apja jogos haragra gyullad, de a gyengéd anya fiának segítségére siet azzal, hogy „bizonyára igazságtalanok voltak a tanárok”. Az apa látszólag elfogadja a magyarázatot, de amikor ősszel újra útnak indítja a két kisdiaót, ezeket mondja nagyobbik fiának útravalóul: „Aztán fiam, ha még egyszer igazságtalanok lesznek irántad a tanárok, itthon maradsz csizmadia inasnak, hogy ne legyen nekik kin igazságtalankodni. Megértettél-e?”

A kis mű, mint a cím alá írt műfaji megjelölése (rajz) is mutatja, inkább állóképmint történet, cselekmény alig található benne. Ehelyett azonban megelevenedik előttünk a falusi kúria, a szigorú, de jó humorú tekintetes úrral, a gyengéd szívű édesanyával, s ez a kép nagyon emlékeztet minket a szklabonyai udvarházra, Mikszáth János úrra és jóságos feleségére, ki minden bizonnyal ugyanilyen gyengédséggel vette védelmébe néhány évvel korábban Kálmán fiát, amikor ez gyenge bizonyítvánnyal tért haza a rimaszombati gimnáziumból.

A megbukott és az „eminens” c. íráshoz feltehetően az író személyes élményei szolgáltattak anyagot, s mindaz, ami ezekre a személyes élményekre utal benne, meleg és életszerű, csupán az írói rutin hiányzik még belőle, s az a képesség, mely a jól meglátott alakokat érdekes és fordulatos cselekmény keretében, magukat is cselekvésben, ábrázolja.

A legdicsebb nő c. költemény sajnos jóval alacsonyabb színvonalon mutatja be a fiatal Mikszáthot. Az az érzésünk, mintha ebben az esetben is egy régóta fiókban hevertetett, önképzőkori versét adta volna nyomdába az író. A költemény Corneliáról szól, a Gracchusok anyjáról s azt a közismert jelenetet adja elő, meglehetősen szintelenül és banálisán, hogy Cornélia a nála látogatóban levő barátjánőjének két fiát mutatja be, mint legdrágább ékszereit. Mindezt négy versszakban mondja el, végül pedig levonja a kis történet erkölcsi tanulságát egy lapos és prózai záró szakaszban:

Az M. kezdőbetűvel jelzett *Pribeli kőasszony* egy helyi mondát ismertet a Nógrád község melletti Pribelről (másutt Pribely, Priboly) hol egy különös formájú sziklacsoport keletkezését magyarázza a nép ezzel a kis történettel a kecskepásztor lányról, ki minden este kifejté az erdőn gazdája kecskéinek a tejet s ezért büntetésül kővé változott. Mikszáth nem dolgozza fel szépirodalmilag a mondát, csupán szűkszavú ismertetésére szorítkozik.

A Hasznos Mulattató 1877 márciusában két folytatásban hosszabb novellát közöl Mikszáthtól: a *Melyik a különb ember?* c. „igaz történet”-et. Megjegyzésre érdemes, hogy az író „igaz történet”-nek jelöli ezt az elbeszélését, melynek talán minden elbeszélése közül legkevésbé köze van a valósághoz. Elejétől végéig mesterkéltsé, kiagyalt történet két testvéréről, egy gazdag angol kereskedő két fiáról, kik testi-lelki adottságokban, tehetségben, szorgalmában, nemeslelkűségben oly hasonlók egymáshoz, hogy diáktársaik nem tudják eldönteni, melyik a különb kettejük közül. A novella címében feltett kérdést azonban mindvégig nem tudja eldönteni maga az író sem, többek között azért sem, mert a történet második felében váratlanul más mederbe kanyarodik az elbeszélés azáltal, hogy a két testvér londoni lakásán megjelenik búcsúvételre Dick nevű közös barátjuk. Dick elmondja a testvéreknek, hogy elvesztette a főnöke, egy neves ügyvéd által rábizott pénzüsszeget, s ezért meg akar válni az élettől. A Lemonin fiúk azonban megakadályozzák Dicket a végzetes tett végrehajtásában, Károly átadja neki megtakarított pénzét, amivel a fiatalember boldogan eltávozik. Nemsokkal ezután megérkeznek a két fiú szülei, s az apa bevallja gyermekeinek, hogy minden vagyonát elvesztette szerencsétlen üzleteivel s egy hülsen alkalmazott galádsága folytán, ki pénzének tetemes részével megszökött, s ezóta talán már át is hajózott a tengerentúlra. Ekkor azonban, mint az efféle „igaz történetek”-ben lenni szokott, kiderül, hogy a sikasztót éppen Dick főnöke akarja Dick segítségével megszöktetni, s az utolsó percben sikerül a bűnöst elfogni.

Amint látjuk, ennek a történetnek édeskevés köze van az igazsághoz, de annál több a korabeli divatos külföldi regények émelgyős romantikájához. A jellemek kiagyaltak, élettelenek, a környezetrajz üres és hideg, a mese szövevénye erőszakolt, szerkezete következtelen. Mégis egy részletével bővebben kell foglalkoznunk, melyben az író, mintegy letvetve az irodalmi divat álarcát, őszintén és szubjektív módon, bár a történet menetében teljesen szervesen, elmondja véleményét a magyar ember arculatáról, szembehelyezve az elbeszélésben ábrázolt angolok jellemvonásaival.

„A magyar ember — így kezdi Mikszáth ezt a szubjektív jellegű interpolációt — megün mindjárt mindent. Tapasztaljuk ezt lépten-nyomon. A nemzeti viseletet, melyet oly lelkesedve karoltunk fel 1860-ban, már néhány év múlva fitymálva vetettük le; az oly nehezen kivívott legszebb nemzeti jogaink iránt nyomban elhidegültünk. Semmivel nem törődünk, a politika arra való, hogy hadd igazítsa el a miniszter, a tudomány az akadémia dolga, az irodalmi kérdések a Kisfaludy Társasághoz tartoznak. Hát akkor a mi dolgunk ugyan micsoda? Ránk ugyan mi tartozik hát?

Más országokban, az életrevaló nép, már kora fiatalágában felfogja, hogy mindenikök egy-egy tényező a társadalom nagy gépezetében s gyakorolja ellenőri szerepét mindenütt, ahol csak lehet, kis dolgokban éppen oly hévvel, mint a nagyokban. És ez a helyes álláspont, mert kis dolgok nincsenek a társadalomban, legfeljebb kicsinyeknek látszó.

Valaki kinevette egyszer osztrák sógorainkat, hogy nem átalottak forradalmat csinálni, midőn a sör árát a korcsmárosok tíz krajcárról tizenkét krajcárra emelték, kinevelték, hogy e jelszót írták fel a lázongók zászlajára: Tíz krajcáros sör, vagy halál! — Pedig hát azok a jámbor sógorok éppen nem cselekedtek nevetséges dolgot, hanem inkább megértvén, hogy ezen csekélynek látszó fölemelés által is roppant sújtva lenne az úgy is eléggé nyomorék munkás osztály, helyes és jogosult beavatkozásuk által talán egy bekövetkező sokkal véresebb, sokkal iszonyúbb mozgalmat kerültek ki, vagy legalább odáztak el. Mert attól a millió meg millió éhes szájtól nem szabad elvonni minden falatot, ha azt akarjuk, hogy ne minket faljanak fel. A népnek enni kell adni, hadd legyen betömve a szája, nehogy eszébe jusson harapni vele!”

Ezek után elmondja az író, hogy az angolok hogyan bojkottálták a vasutat, amikor a tarifát felemelték. Egységesen elhatározták, hogy nem ülnek vasútra addig, míg a felemelt tarifa marad érvényben és senki sem volt, aki a bojkottot megszegte volna.

Ennek az eseménynek tanulságait következőképpen vonja le.

„Az életrevaló nemzet mindenbe beleszól, mindenben uralkodik és mindenütt segít magán.

Hazánkban is folyton emelik a különböző társulatok, hogy egyebet ne is említsek, a vasúti tarifát. Nos, és mit teszünk ellene? Azt tesszük, hogy fizetjük, birka türelemmel, mint ahogy fizetnők, ha még kétszer olyan magasra emelnék is, mint most.

De elég volt a komoly szavakból ennyi, melyeket azért mondtam el e helyen e lap fiatal olvasóinak, hogy korán érdeklődjenek minden olyan ügy iránt, mi őket érdekli, vegyenek tudomást a nemzeties irányú mozgalmakról és korán szokják meg, miszerint a társadalom legyen izgékony, eleven, ne pedig érzéketlen tetszhalott, mely kutyába sem veszi az apró tűszúrásokat, elégnek látván akkor riadni fel, mikor egész lándzsát döfnek szívébe —, mikor már rendesen késő.

Nem mondom én, hogy a magyar ember ostoba, ki föl nem bírja fogni az apró dolgok horderejét is, de lusta s mindent mástól vár; mintha az egyszeri cigány lenne, ki ahol tenni kellett, a szomszédját döfte meg, hogy: no szólj már te is more!

Amint már említettük, a fent idézett elmefuttatásnak semmi köze nincs a novella cselekményéhez, szervesenül iktatta be az író a történet menetébe, s szerepe az elbeszélésben annyi, mint egy lírai vallomásnak, melyben lázas politikai szenvedélyéről tesz tanúságot az író, olyanformán, hogy a lap fiatal olvasóit buzdítja a napi politika kérdéseiben való állásfoglalásra.

Rendkívül érdekes Mikszáth magatartása a munkásosztály forradalmi megnyilvánulásaival szemben. Ösztönösen a forrongó bécsi munkások oldalán áll a sör árának felemelése ellen indított mozgalomban, hiszen az áremelés, mint kezdő, gyér jövedelmű író, őt magát is erősen érinti, de a forradalom gondolata nem kívánatos dolog a mégoly szegény gentry-fiú számára. Ezért a mondat első felében merész nekifutását a második felében sietősen lefékezi, s óvatosan hozzáteszi még a liberális közhelyet: „A népek enni kell adni, hadd legyen betömvé a szája, nehogy eszébe jusson harapni vele.” S elmondhatjuk, az a gát, mely ezekben a sorokban útját állja az író humanizmusában foglalt forradalmiság kibontakozásának, egész élete munkásságán keresztül akadályozni fogja őt a műveiben ábrázolt társadalmi igazságok végső következtetéseinke levonásában.

A Hasznos Mulattató ugyanabban a számban Gyarmati aláírással verset is hoz Mikszáthtól, a *Mátyás fia* c. balladát, mely tizennyolc strófában elmondja, hogyan szegte meg Kinizsi Pál Mátyás királynak adott szavát s ahelyett, hogy védelmezte volna az árva Corvin Jánost, éppen ő mérte seregére a döntő csapást.

A *Lányok Lapja* április 1-i száma *Az első nap* címen kis „rajtot” közöl Mikszáthtól. A meglehetősen igénytelen írás arról szól, hogy egy kislány kiharad az iskolából és kezébe veszi a háztartást. Az első nehézségek legyűrése után, rövidesen minta-gazdasszony válik belőle, ki jó hasznát veszi ebben a minőségében is mindannak, amit az iskolában tanult.

Mindezeknél jelentősebb az a három kis elbeszélés, mely *Ami a ponyván árulnak* összefoglaló cím alatt jelent meg a *Hasznos Mulattató*-ban 1877 áprilisa és júniusa között.

A sorozat első darabjának hőse *Kerekes Jancsi*, mint az *Ami a lelket megmérgezi* c. pályanyertes elbeszélés hőse, eszmei tartalma is azonos amazéval, meséje azonban egyszerűbb, kidolgozása kezdetlegesebb, annak ellenére, hogy hat évvel később írta Mikszáth (ha ugyan nem hevert ez a novella is több más társával együtt íróasztalának egy elrejtett fiókjában).

Kerekes Jancsi mindent összeolvas, ami a kezébe kerül, de legjobban a betyár-históriákat kedveli. A kemencepadkán heverésze bújjá a Bogár Imre, Rózsa Sándor, Patkó, Pitye Gregor, Sobri Jóska, Zöld Marci viselt dolgairól szóló ponyvafüzeteket. Az uraság felfigyel az értelmes sihederre és megteszi levélhordónak. Jancsi az uraságtól kapott pénz is ponyvafüzetekre költi. A betyár-romantika lassan-lassan hatalmába keríti a fiú képzeletét, nem érzi jól magát a szülői házban, lelke a betyárélet kalandjaira sóvárog és csak az alkalmat várja, hogy maga is beálljon betyárnak. Az alkalom nem sokáig késik, Jancsi az újságban, melyet mint levélhordó, az uraságnak visz s melyet ő maga is minden nap elolvas, egy napon azt olvassa, hogy Sisa Pista nógrádi betyár a közelükben garázdálkodik bandájával. Jancsi elbűcsűzik apjától, majd elköt egy lovat az urasági istállóból s bezérget a földesúr ablakán éjnek idején, hogy átadja neki egy kötelezvényt háromszáz forintról, a ló ára fejében. Ezek után felpattan a lóra s elnyargal, mint eszményképe, a ponyvairodalom olvasói előtt jól ismert Brunsvik lovag.

A *Kerekes Jancsi* c. elbeszélésnek itt vége is szakad, eltérően a régebbi novellától, csupán egy rövid toldalékot fűz az író Kerekes Jancsi történetéhez. Elmondja, hogy a Gy . . . i (Gyarmati?) börtönben tesz látogatást s ott ismerkedik meg egy fiatal rabbal, kit a betyárok-

kal együtt fogtak el, bár, mint kiderült, még újonc volt közöttük, ki semmi rosszat nem tett. „Lelkét a rossz olvasmányok mérgezték meg, a ponyvairódalom ama termékei, miket a sátorokban árulnak az irodalom hamis apostolai, s miket a hiszékeny, maga lábán járni nem tudó nép mohón kapdos el s adja gyermekei kezébe olvasmányul, nem gondolva s nem híven el, akár mint trombitáljuk is, hogy ezekkel lelküket öli meg.”

A ponyva-ellenes sorozat második darabjának (*Megtanulta a madárnyelvet*) hőse, Gerencs Pista, ugyancsak nagy kedvelője a ponyvairódalomnak, mit jól tudnak a faluban s nyakra-főre hordják neki az effajta olvasmányokat azok, akik apjának, a bírónak akarnak kedveskedni. Pista azonban nem annyira a betyárhistóriákat kedveli, mint inkább az álmoskönyvet, de legfőképpen a „Tudás könyvét”, melyben a „Híres-neves varázsló Hatvani professzor” többek között elmondja, hogyan lehet az elásott kincset megtalálni. Egy szép napon, amikor a bíró egész házanépével kint dolgozik a mezőn, csak Pista van odahaza házőrzőnek, beállt hozzá a cigányasszony, ki hamar felismeri a kedvező helyzetet s kihasználva a gyerek babonás hiszékenységét, elhitei vele, hogy meg tudja keresni az elrejtett kincset. Pista boldogan teljesíti a cigányasszony ravasz kívánságait, átadja neki a kamra kulcsát, maga pedig bebújik az ágyba, mert ez a kincs megtalálásának feltétele. Míg a fiú a dunyha alatt lapul, a cigányasszony nyugodtan feltöri a kamrában a község ládáját s elviszi belőle a falu egész pénzét. Így dönti romlásba a babonát terjesztő ponyvairódalom a bíró családját és okoz helyrehozhatatlan kárt az egész községnek.

A három elbeszélés közül legsikerültebb az, mely Mikszáthnak egy kedves, több ízben is megörökített alakjáról, Pisera bácsiról, a rimaszombati bérkocsiról szól. (*Miért nem lett Pisera bácsi püspök?*) A történet hőse egy debreceni szűrszabó fia, Pisera Laci. A szűrszabó minden pénzt beleöli fia iskoláztatásába, kiből mindenáron püspököt akar csinálni. Hogy minél több tudomány ragadjon rá, egy könyvkötőhöz adja kvártélyba, s Laci a házigazdája jóvoltából megismerkedik a ponyvairódalom leghíresebb remekeivel, többek között a Hol kell a szerencsét megkeresni? Jövendő mondások, Tudás Könyve, Egy kétszáz évet élt Karthausi barát jóslatai, Disznófejú kisasszony, Kísértetek lakadalma, Istenre botalt ment cigány, Kámför királyfi, Gyilkosságok krónikája, Az elátkozott királyfi s a Sertésé vált zsidó című remekművekkel is. Mikor Laci apja meghal, a szorgalmas és jóeszű kisfiút tánárai beajánlják nevelőnek az uraság gyerekei mellé. Nemsokkal azután, hogy Pisera Laci kiköltözött a földesúri kastélyba, a ház asszonya megbízta őt azzal, hogy menjen be a vásárosba és vásároljon könyveket a házigazda születésnapjára. A fiú boldogan megy be a könyvesboltba, hol Jósika s Jókai műveit teszik elébe. Laci sokallja a könyvek árát és alkudozni próbál s miután semmiképpen nem sikerül neki rávenni a boltost, hogy olcsóbban adja a könyveit, fogja magát, felkeresi régi házigazdáját, a könyvkötőt, aki egyébként ponyvatermékek kiadásával is foglalkozik s összevásárol nála egy szekérral való ponyvafüzetet, saját elromlott ízlésének megfelelő válogatásban. A felháborodott földesúr azonban kiteszi a házitanító szűrét, s a magára hagyott szegény árva gyerek kénytelen abbahagyni a tanulását. Ezért nem lett Pisera bácsiból püspök, csupán bérkocsis Debrecenben (azaz voltaképpen Rimaszombatban, ahol Mikszáth diákkorában ismerkedett meg az öregúrral), kinek két rossz gebéjéről verseket faragtak a gimnazisták.

A kis történetet a következő elmélkedéssel zárja le az író: „A szegény jó nép... sokkal együgyűbb, hogy sem tudná, mit vesz. Könnyű őt elámitani a hangzatos címekkel, amikben nincs hiány, mert a rosszakarat és nyereségvágyászat találékony s aki a népet ámitani akarja, van annyi esze, hogy úgy hízelgi be magát nála, hogy eleinte szája íze szerint beszél... Tudom én azt, hogy sok a szegény ember kiadása s kétszer is fogához kell vernie a garast, míg kiadja, nem csodálom hát, amidőn olvasni valót vesz, hogy ott is a legolcsóbb után kapkod, pedig tudhatná a példabeszédből, hogy olcsó húsnak híg a leve. És ez sehol sem annyira igaz, mint itt. Inkább sohse vegyen könyvet a kezébe s ne adjon még gyerekeinek sem (ami pedig elég nagy baj lenne), mintsem ilyet.”

Ez a három elbeszélés többek között életrajzi vonatkozásainál fogva is számot tarthat érdeklődésünkre. A betyár-ponyvát olvasó Kerekes Jancsiban nem nehéz felismernünk a kis szklabonyai palócgyereket, ki a kalandos olvasmányok hatására egy szép napon szintén kereket oldott, hogy Brunsvik lovag példájára vitézi tetteket vigyen véghez. Szerencséjére a szomszéd faluban, Ebecken lakott anyai nagybátyja, Veres Gáspár, kinek sikerült lebeszélnie a tizenkét éves kisfiút a hősi vállalkozásról, amint ezt megírta Mikszáth *A színházról* c. tárcájában egy évvel később a Szegedi Naplóban. (Szeged Könyve 3. 1.) Gerencs Pista, a kincskereső modellje ugyancsak a kis Mikszáth Kálmán lehetett, ha a cigányasszonnyal való kaland (mely egyébként feltűnően hasonlít Arany Jánosnak *A bajusz* c. elbeszélő költeményében leírt cigányvarázslatra) nem is történt meg valóban az íróval, viszont az elbeszélésben felsorolt történetek gyermekkorában öneki magának is kedves olvasmányai voltak, mert későbbi műveiben is szívesen idézgeti őket, különösen a Brunsvik király történetét és a Szép Meluzina históriáját. A harmadik elbeszélésben pedig, Pisera Laci szállásadó gazdájában, Karács

könyvkötőben joggal kereshetjük Mikszáth rimaszombati házigazdájának, Juhász János szűrszabónak személyét, ki a rimaszombati kaszinó könyvtárosa volt abban az időben, amikor Mikszáth nála lakott s nemcsak testi, hanem szellemi táplálékkal is ellátta a kislányt. Többek között rajta keresztül ismerkedett meg Mikszáth hatodik gimnazista korában Jósika és Jókai regényeivel is. (Kálniczky Géza: Mikszáth Kálmán diákévei Rimaszombatban 1925.)

Mindezekhez hozzátehetjük még, hogy ebben a novellában hagyta ránk Mikszáth Kálmán a Pisera bácsi loviról szóló, idáig csak töredékeiben ismert diákkori verszetének teljes szövegét, mely még rimaszombati diákéveiben, 1857–1863 között, keletkezett, tehát az Institoris Endrét köszöntő tréfas születésnapival verssel körülbelül egy időben.

A három elbeszélésből álló ciklust olvasva felvetődik bennünk a kérdés: mi adott okot és alkalmat az írónak ezeknek az elbeszéléseknek megírására, hiszen Mikszáthnak szinte egész munkásságát át- meg átszövik a babonás, kísérleties elemek. Nem egyszer választ tárgyul művéhez kalandos zsvány-történeteket is, melyeket kisgyermek korában a romantikus, babonás Palócföldön szedegetett, fel s amelyek iránt később is megőrizte fogékonyságát és érdeklődését. Mi készítette vajon Mikszáthot ezeknek az elbeszéléseknek megírására?

Dolinay Gyula két folyóirata, mint már említettük, bevallott programja szerint a lelket mérgező ponyvairodalom kiszorítására s a babona kiirtására indult meg 1873-ban, illetőleg 1876-ban. A Dolinay által elindított mozgalom 1877-ben támogatást kapott a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston részéről, ki 1877. jan. 17-én rendeletet bocsátott ki, melyben a felekezeti hatóságokat és tanfelügyelőket a következőkre hívja fel:

„Tapasztalván, hogy a műveltségnek a nép közötti terjesztésére egyik legbiztosabb eszköz és mód a helyesen szervezett nép- s illetőleg iskolai könyvtárak föllállítása és gyarapítása, e célból én minden oly törekvést, mely a ponyvairodalom kiszorítását és jobb irányú népies olvasmányok megkedvelését és meghonosítását célozza, mindenkor a legmelegebben pártolok. Ennélfogva fölhívom Címédet, hogy a gondozására bízott tankerületben a nép s különösen az iskolai könyvtárak létrehozását lehetőleg mozdítsa elő, az elért eredményt pedig annak idején az iskolai állapotokat előtűntető statisztikai jelentésben pontosan jegyezze fel.”

Ezzel egy időben megalakul az „Iskolai Népkönyvtár Terjesztő Bizottság” is, titkára Mayer Miksa miniszteri tanácsos a Hasznos Mulattató munkatársa. Mindezekből nyilvánvaló, hogy szerkesztői megbízásból nyúlt Mikszáth ezekhez a témákhoz, melyek másfelől mint személyes problémák már előbb is foglalkoztatták (Ami a lelket megmérgezi, A lutri) és később is visszatérnek költészetében mint önálló művek vagy nagyobb művekbe beépített motívumok.

Ezekben az elbeszélésekben érdekes katalógust közöl Mikszáth hőseinek olvasmányairól, melyek minden valószínűség szerint neki magának is gyermekkori olvasmányai voltak, s melyek felett így mond ítéletet a *Kerekes Jancsi* c. novellában: „Ez nem irodalom, ez csak fattyú kinövése az irodalomnak. Éppen olyan a kettő között a különbség, mint a vad és a nemes alma között. Ez jóízű és üdítő, amaz pedig fanyar és gonosz hatású, nem ritkán megölő.” Amihez csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Mikszáth Kálmán csodálatos tehetsége még ezekből a fanyar, mérges gyümölcsökből is, melyek élete első időszakában a népmesék mellett szellemének legfőbb táplálékát szolgáltatották, még ezekből is ki tudta szívni az édes-ízű nedveket és tarka-barka hazugságaikat is fel tudta használni az igazság ábrázolására.

Így történt ez a ponyva-katalógusban említett Brunzsvik király históriájával is, melyet *Kerekes Jancsi* c. elbeszélésében is felcsillant egy szempillantásra, s melyet *Az ősi címer* c. öt évvel később megjelent novellának alapmotívumául választ.

Ez a kis írás 1882-ben jelent meg, ugyancsak a Hasznos Mulattatóban s ugyanannak a pedagógiai célnak szolgálatában, mint a fent ismertetett három elbeszélés. Hőse egy kisdíák, ki a híres-neves Brunzsvik király címerével akarja felcserélni családjának címerállatját, a kecskét, ezért megszökik a szülői háztól és elindul, hogy dicsőséget szerezzen magának. A Brunzsvik-motívum és a kecskés címer, mely egyébként a Mikszáth-család nemesi címere, alapmotívuma a *Pusztuló nemesség* c. novellának is (Dekameron IV. 160. l.), — melyben mint személyes élményét meséli el az író *Az ősi címer*-ben elmondott történetet. A novellából kiderül, hogy a kislánynak édesapja mesélt először a híres lovagról, ki elindult új címet keresni s addig haza sem tért, amíg a király rá nem festette címerére hősiessége jutalmául az oroszlánt, s a kíváncsi kislánynak megígérte, ha majd megtanul olvasni, odaadja neki a bátor szívű lovagról szóló históriát. Ugyanitt azt is megtudjuk, hogy kisdíák korában az atyai feddéstől való félelmében — az elégtelen felvívi bizonyítvány miatt — ő is elbujdosott hazulról, akárcsak *Az ősi címer* c. elbeszélés hőse, valamint *Kerekes Jancsi*. Mint már előbb említettük, egy szklabonyai színielőadásnak is része volt abban, hogy a kis gimnazista erre a végzetes lépésre szánta magát. Mint az idézett két visszaemlékezésben, *Az ősi címer*-ben is akad egy bölcs rokon, aki észretéríti a hebehurgya kislányt és haza irányítja a szülői házba, igazolva Mikszáth monográfusának, Rubinyi Mózesnek szavait: „Egy tökéletes Mikszáth életrajz legfőbb adatai el vannak szórva a nagy író műveiben s bár ez adatok között itt-ott akad ellenmondás, nálánál jobban soha senki megírni nem fogja az ő életrajzát.”

Későbbi idők folyamán ő maga is elismeréssel adózik egy másik híres ponyva-históriának a Szép Meluziná-nak *Hogyan lettem én író?* c. elbeszélésében, mint olyan műnek, mely rimaszombati gimnazista korában döntő hatást gyakorolt írói fejlődésére.

„Megszereztem s elolvastam Meluzinát. Ez a szép hölgy vitt be az irodalomba. Az igaz, hogy nem volt előkelő delnő, kinek elegáns, csillogó costumje, fényes származása még arra is vet némi sugárt, aki vele érintkezik; egyszerű volt, névtelen, igénytelen... Meg is látszik rajtam, hogy ő volt az első ismeretségem. Ez a „viszony” mindig gátja volt haladásomnak. A Szép Meluzina históriája végtelenül tetszett s főlébreszté bennem az olvasás vágyát, mely valóságos dűhhé növekedett.”

Ezek a kétségtelenül életrajzi hitelességű sorok rávilágítanak Mikszáth ihletének egyik legsajátosabb forrására, mely egész írói pályafutásán végigkísérte. A különös, misztikus elemek szerete és alkalmazása — olykor éppen a babonás előítéletek, hiedelmek elleni küzdelemben, — jellemző Mikszáth költészetére. Ezekkel a mesékkel, babonás históriákkal, ponyvaízü romantikus történetekkel van telítve képzelete s finom ízlése, éles ítélete ezekből válogatja ki a megfelelő formát, melybe erkölcsi-művészi mondanivalóit önti. A különös figurák, elképesztő történetek iránti vonzalmát is eredeztethetjük ezektől a gyermekkori benyomásoktól, melyeket sohasem szorított ki képzeletvilágából a való élet pontos, illúziómentes ismerete; végigkísérlik egész életművén, csodálatos arabeszkeket festve realizmusának szolid alapanyagára.

Mikszáth Kálmán ponyva-elleni ciklusának harmadik darabja az említetteken kívül még egyéb érdekességet is tartogat az irodalomtörténet számára. A novella hőségnek, Pisera bácsinak neve Mikszáth egyéb műveiből eddig is ismeretes volt az olvasók előtt. A Hátrahagyott művek Dekameron I. c. kötetében olvasható *Pisera bácsi kalandjai*, mely először a Magyar Néplap-ban jelent meg 1874-ben, ugyancsak ő róla szól. Ebben a kis írásában megemlíti Mikszáth, hogy igazi neve Korponai volt, de az egész város Pisera bácsinak csúfolta. „Arról volt nevezetes, hogy ő tudott legcifrábban káromkodni, ővele történt a legtöbb együgyűség a világon s neki volt a legocsmányabb két gebéje széles Gömör vármegyében: de ő azért, mint minden magyar ember, büszke volt lovaira. Emlékezem diákkoromból, hogy magam is e nemes állatok egyikét választám pegazusomnak s az *első verseményem*, melyből nagy poétát jószolt bennem az emberiség, *e lovak egyikét, a még Betyárnál is soványabb Betát dícsőit.*”

Pisera bácsi
Büszke Betája
Csörtet a völgyön.”

A rimaszombati bérkocsis alakja felbukkan a Két koldusdiák c. regényben is, mint Pizsera apó, a szegények fuvarosa.

„Két rossz macska-lova volt, Beta és Fecske, a gubó diákok és a botos diákok rendszeren ezen a két gebén tettek az első kirándulást a Helikon felé, azzal ti. hogy rég időktől fogva szokásban volt a versfaragási mesterségben a két jámbor állaton kezdeni az elmeköszörülést. Egy pár ilyen verszet mai napig is fennmaradt.

*Pizsera bácsi
Büszke Betája
S a deli Fecske
Harminc szem zabot
Evelt egy este.”*

Míg *A két koldusdiák*-ban csupán annyi szerepe van Pizsera bácsinak, hogy ő fuvarozza ki a szegény Dobos bácsit és feleségét a városból, s több szó nem esik róla, a *Pisera bácsi kalandjai*-ban elmeséli Mikszáth, hogy a fuvaros nagy pártolója volt az irodalomnak, szeretett dicsekedni olvasottságával, persze itt is legfőképpen a ponyvairodalom területére szorítkozván (Zách Klára, Pokolközi Vendel és Genováva), de emlegeti, hogy könyveket rendelt a „Józi bárótól” azaz Jósikától, és Jókaitól is. Sőt a könyvesboltba is elvetődött könyveket vásárolni, akárcsak a Hasznos Mulattatóban közölt elbeszélésben a kis Pisera Laci, azonban sokallotta a két forintot a kétkötetes Klára és Klári-ért, és alkudozni próbált a könyvkereskedővel, ugyanúgy, mint Pisera Laci, amikor a házigazdája születésnapjára vásárolt könyveket. Azonban itt a történet más csattanóval fejeződik be: a nagy irodalombarátról kiderül, hogy analfabéta.

Az egymástól eltérő két elbeszélésből nehéz megállapítani, hogy melyik örökíti meg hitelesen az öreg fuvaros alakját, azonban ahhoz nem férhet kétség, hogy Pisera bácsi valóban élt Rimaszombatban és a vers, melyet személyével kapcsolatban idéz az író a Hasznos Mulat-

tató-beli novellában, a két paripáról, minden valószínűség szerint *Mikszáthnak valóban legelső verse*, bár szövege kissé eltér a fent idézett töredékektől.

Ezek alapján itt közöljük egész terjedelmében, 1877-ben lejegyzett formájában Mikszáth Kálmán *legelső* versét :

*Pisera bácsi
Büszke Bettája
Amerre csörtet
És a Deres is
A merre baktat
Látni lehetvén
Csak a nagyító
Üvegen által
A haladásuk,
Ő maga bácsi
Útve kevélyen
A kocsiságban
Literaturát
Tart a kezében
Mít? A Tatár Pé-
Ternek a művét.*

„Nagyon sajnálatra méltó két gebe az, miken debreceni diák koromban (ebben a novellában ugyanúgy, mint *A két koldusdiák*-ban is Debrecen a cselekmény színhelye) ekképp köszörültem meg Pisera bácsi méltó bosszúságára a poesisem bicskáját”, írja Mikszáth a költeményt bevezető soraiban, majd a vers idézése után még ezeket fűzi hozzá : „Biz ez elég rossz vers volt ; de azért már csak leírtam szórul szóra, mert soha még, mióta poéta existál (már pedig poéta régen létezik, még akkor varga-csizmadia sem volt), a világon vers olyan hatást nem tett arra, akire íratott, mint e szerény főntebbi költemény, melyet eléggé iparkodtam Adonis-lábakba szorítani, ott, ahol lehetett.”

(Folytatjuk)